

Το Πατριαρχείο της ελληνικότητας

του Δρος Βασίλη Αδραχτά

Την Κυριακή 9 Φεβρουαρίου είχα την τιμή και τη χαρά να είμαι για άλλη μια φορά προσκεκλημένος ομιλητής του «Συλλόγου Ελλήνων Κων/πόλεως και Μικράς Ασίας (NNO)» στην κοπή της πατροπαράδοτης βασιλόπιτας. Το θέμα που είχα επιλέξει να αναπτύξω αφορούσε την έννοια της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου Κων/πόλεως. Η ομιλία έγινε στην αγγλική γλώσσα και όσο γινόταν πιο περιληπτικά, γι' αυτό και σήμερα οι απόψεις που ανέπτυξα την Κυριακή προσφέρονται στους αναγνώστες του ΚΟΣΜΟΥ στα Ελληνικά, καθώς και σε μία πιο συστηματική και εμπειριστατωμένη μορφή.

Εισαγωγή

Η οικουμενικότητα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως έχει αμφισβητηθεί στο παρελθόν (απόφαση και πρόσφατο) και, δυστυχώς, συνεχίζει να αμφισβητείται – και μάλιστα στο άμεσο παρόν μας – στον βωμό πάντα του ηγεμονικού συμφέροντος, έτσι όπως αυτό διαμορφώνεται εκάστοτε στο πλαίσιο των ενδο-εκκλησιαστικών σχέσεων εξουσίας. Τον πολύ παλιό καιρό ο πρώτος αμφισβητίας ήταν ο Πάπας Ρώμης, ο οποίος έφερε τον τίτλο «οικουμενικός» (universalis) – αν και ποτέ δεν τον προέβαλε δεόντως – πριν ακόμη αυτός αποδοθεί και στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Στις μέρες μας ο αμφισβητίας είναι κυρίως και πρωτίστως η αδελφή Εκκλησία της Ρωσίας, η οποία θεολογεί περί πρωτείου παγιδευμένη στη μέγερνη των εθνοφυλετικών συμπλεγμάτων.

Οι απόψεις που διατυπώνονται κατά καιρούς για τη σημασία που έχει ο χαρακτηρισμός του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως Οικουμενικού ποικίλλουν καλύπτοντας ένα φάσμα ερμηνειών από τις πιο εθιμοτυπικές και επιφανειακές, θα λέγαμε, έως τις πιο ουσιαστικές και θεωρητικές επεξεργασμένες. Πρόκειται για απλό τίτλο, για έναν όμορφο συμβολισμό, για κάποιο είδος διευρυμένης διοικητικής υπεροχής ή για μια ιστορική παρακαταθήκη εκφαντορική μιας άλλης τάξης πραγμάτων; Πεποιθισί μου είναι ότι, ενώ όλα αυτά είναι αληθή, υπερβαλλόντως ισχύει το τελευταίο, κάτι που θα προσπαθίσω να παρουσιάσω και να υποστηρίξω στα όσα ακολουθούν. Ναι, η οικουμενικότητα μπορεί να ξεκίνησε ως τίτλος (6ος αιώνας), μπορεί να έλαβε γρήγορα διαστάσεις συμβολικές (9ος αιώνας), μπορεί να αντιστοιχεί στις τάδε ή τις δείνα εξαιρετικές διοικητικές αρμοδιότητες (πρεσβεία, υπερόρια δικαιοδοσία, έκκλητο, κλπ.), αλλά τελικώς συνιστά την πραγμάτωση μιας άλλης ιστορικότητας. Αλλά ποια ακριβώς είναι αυτή η άλλη ιστορικότητα;

Η ιστορική ανέλιξη της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου Κων/πόλεως

Η χρήση του τίτλου «Οικουμενικός» σε σχέση με τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως εμφανίζεται για πρώτη φορά στις αρχές του 6ου αιώνα (επί Πατριάρχου Ιωάννου Β' του Καππαδόκου), υιοθετείται σταθερά από τον Αυτοκράτορα Ιουστινιανό Α' στα διατάγματά του και επισφραγίζεται συνοδικά επί Πατριάρχου Ιωάννου Δ' του Νηστευτού (τέλη 6ου αιώνα). Ως γνωστόν, όμως, ο 6ος αιώνας είναι ένας αιώνας μετάβασης από τον ελληνορωμαϊκό κόσμο της Ύστερης Αρχαιότητας στον βυζαντινό κόσμο του χριστιανικού ελληνισμού. Επομένως, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η διατήρηση της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 6ο αιώνα αντανάκλα και μία διαφορετική ιστορική αυτοσυνειδησία, τουτέστιν, μία λεπτή αλλά καιρική μετατόπιση, μετάπλαση και υπέρβαση σε σχέση με την ελληνικότητα: την εν Χριστώ ολοκλήρωση του ελληνισμού! Η Αυτοκρατορία (αυτή, άλλωστε, ήταν η «Οικουμένη») είχε πια πραγματώσει αυτό που τελούσε εν εξελίξει τους προηγούμενους αιώνες και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως μπορούσε δικαίως να αυτοπροσδιοριστεί και συνάμα να αναγνωριστεί ως Οικουμενικό – και μάλιστα σε αντιδιαστολή προς

τον Θρόνο της Ρώμης – μιας και συνιστούσε τον κατ' εξοχήν φορέα της χριστιανικής ελληνικότητας, τον εκφραστή της άλλης και συνάμα καινής πραγμάτωσης του ελληνισμού που διαμόρφωνε εκ νέου την ιστορία της αυτοκρατορικής Οικουμένης.

Η πλέον παραδειγματική αποτύπωση του συμβολισμού με τον οποίο επενδύθηκε η οικουμενικότητα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως είναι η περαιτέρω επεξεργασία της περίφημης θεωρίας της συναλληλίας εκ μέρους του Πατριάρχου Φωτίου Α' του Μεγάλου: ο λόγος δεν ήταν πια απλώς για τη σχέση μεταξύ των δύο εξουσιών, βασιλείας και ιερωσύνης, όπως επί Ιουστινιανού Α', αλλά για τη σχέση των δύο θεσμικών φορέων τους, τουτέστιν, του Αυτοκράτορα και του Πατριάρχου της «Οικουμένης», οι οποίοι στη λεγόμενη «Επαναγωγή» (επί το ορθότερον, «Εισαγωγή») ορίζονται διακριτοί αλλά ομότιμοι, αυτοτελείς αλλά συμπληρωματικοί. Με άλλα λόγια, αν ο Αυτοκράτορας αποτελούσε την εγγύηση για τη χριστιανική ελληνικότητα του βυζαντινού «σώματος», ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως – ακριβώς ως Οικουμενικός – αποτελούσε την εγγύηση για την ίδια ακριβώς ελληνικότητα στο επίπεδο της βυζαντινής «ψυχής». Είναι, λοιπόν, τυχαίο που ο ιερός Φώτιος είναι ο μεγάλος ελληνιστής Πατριάρχης; Είναι τυχαίο που αυτός ακριβώς ο ελληνιστής Πατριάρχης θα ανοίξει τους ιστορικούς ορίζοντες της Ορθοδοξίας με αποτέλεσμα να γεννηθούν εν Χριστώ και ν' αποκτήσουν τη διακριτή τους ταυτότητα οι επιμέρους σλαβικοί λαοί; Αυτή είναι η πραγματική οικουμενικότητα του Φωτίου και αυτή θα παραμένει εσαεί η οικουμενικότητα του Θρόνου της Κωνσταντινουπόλεως!

Είναι γεγονός ότι οι ιστορικές εξελίξεις περί την Αυτοκρατορία – η απομόνωση της Δύσης, η απώλεια των πρεσβυγενών θρόνων της Ανατολής (Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων), οι Σταυροφορίες και η Άλωση του 1204 – θα οδηγήσουν αφενός μεν σε μία γεωγραφική, δηλαδή, ποσοτική, συρρίκνωση, αφετέρου δε σε μία πολιτισμική, δηλαδή, ποιοτική, αναβάθμιση. Πιο συγκριμένα, όσο η Αυτοκρατορία θα περιορίζεται στα πατροπαράδοτα ελληνικά εδάφη της Αρχαιότητας, τόσο θα επιβεβαιώνεται, θα εμπεδώνεται και θα αναδημιουργεί την ελληνικότητά της. Το φαινόμενο αυτό του σταδιακώς αυξανόμενου εξελληνισμού της Αυτοκρατορίας – εξελληνισμού, όχι υπό την έννοια ότι το Βυζάντιο γινόταν κάτι, τουτέστιν, ελληνικό, που δεν ήταν πριν, αλλά υπό την έννοια ότι γινόταν άλλως πώς και καινώς ελληνικό, τουτέστιν, χριστιανικά ελληνικό – συνοδεύτηκε εκ των πραγμάτων με την ανάληψη διευρυμένων και εξαιρετικών διοικητικών αρμοδιοτήτων εκ μέρους του Θρόνου της Βασιλεύουσας Πόλης, ο οποίος συν τοις άλλοις αποτελούσε και θεμελιώδη πολιτειακό παράγοντα στα πλαίσια του βυζαντινού δημόσιου βίου. Πάρα πολλά ζητήματα στην καθόλου Ορθοδοξία των Μέσων Χρόνων (7ος-15ος αιώνας) δεν (θα) ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστούν και να επιλυθούν στην πράξη παρά μόνο με την ανάληψη σχετικών δράσεων εκ μέρους του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος – ακριβώς ως Οικουμενικός – σήκωνε στους ώμους του τον σταυρό της ευθύνης, έτσι ώστε να διακοπθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα πεπρωμένα του αναδυόμενου εν Χριστώ ελληνικού Ορθόδοξου

Γένους, τόσο εντός όσο και εκτός της Αυτοκρατορίας.

Ο σταυρός της οικουμενικής διακονίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εν σχέσει προς το απαιτητικό ελληνικό Ορθόδοξο Γένος θα αποβεί εντός της νεότερης ιστορίας το σωτηριώδες θέλημα του Τριαδικού Θεού, μέσω του οποίου αυτό το Γένος αφενός μεν θα διασωθεί κατά την μακραίωνη δοκιμασία της σκλαβιάς, αφετέρου δε θα εμπεδώσει περαιτέρω την πληθωρικότητά του με την κατ' επανάληψη κενωτική και αγαπτική απονομή αυτοκεφαλίας εκ μέρους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Συνεπώς, αυτό που διαπιστώνει κανείς ιστορικά είναι ότι ο **Θρόνος της Κωνσταντινουπόλεως:** α) προέκυψε ως Οικουμενικός τη στιγμή ακριβώς που αποκρυσταλλώθηκε ο χριστιανικός ελληνισμός, β) γέννησε ως Οικουμενικός διά μέσου της χριστιανικής του ελληνικότητας την εν Χριστώ ταυτότητα των επιμέρους σλαβικών εθνών, η οποία – σημειωτέον – είναι η μοναδική ταυτότητα που κέκτηνται τα έθνη αυτά, γ) διακόνησε ως Οικουμενικός την ενότητα και την ευταξία της καθόλου Ορθοδοξίας ως ελληνοτραφούς Γένους και, τέλος, 4) ως Οικουμενικός εκένωσε αγαπτικά την ελληνικότητά του μεταμορφώνοντάς την με τον τρόπο αυτό σε πρώτη ύλη για την εν Χριστώ ωριμότητα των κατά τόπους αυτοκεφάλων Εκκλησιών, αναδεικνυόμενος εμπράκτως Μπτέρα Εκκλησία.

Μια διαφορετική θεώρηση της οικουμενικότητας του Πατριαρχείου Κων/πόλεως

Πολύς ο λόγος στο κείμενό μου περί ελληνικότητας, τόσο που ενδεχομένως κάποιος θα διερωτηθεί: Μήπως η έμφαση στην ελληνικότητα εξανεμίζει τη χριστιανικότητα; Μήπως η έμφαση στην ελληνικότητα συνεπάγεται – αν δεν προϋποθέτει ήδη – εθνοφυλετισμό; Μήπως η έμφαση στην ελληνικότητα είναι μία κεκαλυμμένη μορφή ιστοριοκρατίας και κατ' επέκταση εκκοσμικεύσης που φαλκιδεύει την εσχατολογική φύση της Εκκλησίας; Οφείλω, ευθύς εξαρχής, να τονίσω ότι και τα τρία αυτά ενδεχόμενα είναι δυνατά και όντως έχουν παρατηρηθεί ή παρατηρούνται ακόμα και σήμερα στην ιστορία και τη ζωή της καθόλου Ορθοδοξίας. Εντούτοις, και τα τρία – στην περίπτωση που παρατηρούνται – αποτελούν είτε μερικήευση είτε, πολύ χειρότερα, καρικατούρα της ελληνικότητας που και διαπερνά και αντανάκλα την Ορθοδοξία. Ειδικότερα, είναι άλλο πράγμα η ελληνικότητα γενικών και αορίστως – ακόμα και η αρχαία ελληνικότητα – και άλλο πράγμα η χριστιανική ελληνικότητα για την οποία έκανα λόγο ανωτέρω στο κείμενό μου. Είναι άλλο πράγμα η ελληνορθοδοξία ως θεμιτή – μέχρι ενός σημείου – και επιδοτημένη κοινωνικο-ιστορική πολιτισμική ταυτότητα ενός επιμέρους λαού στα πλαίσια της καθόλου Ορθοδοξίας Εκκλησίας – ή ακόμα και ως ιδεολόγημα, αν θέλετε, για κάποιους – και άλλο πράγμα η ελληνικότητα ως αυτή καθαυτή η ιστορικότητα συνόλου του Ορθόδοξου Γένους. Ξέρω, οι διακρίσεις είναι λεπτές, αλλά είναι πέρα για πέρα καιρικές και σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να συγχέουμε τα ασύγχιστα...

Ασφαλώς και ο όρος «Οικουμενικός» είναι ένας τίτλος· ασφαλώς και υποσημαίνει μία ορισμένη τιμή·